

INHOUD

Voorwoord

DE CAMINO IN ONZE TIJD:

VAN LIJDENSWEG NAAR PRESTATIETOCHT? 15

Bethlehem

ALLES MOET WEG! 35

Amsterdam

DE VERKNEUKELING 40

Santiago de Compostela

TUSSEN START EN FINISH 46

Santiago de Compostela

EEN HISTORISCHE SNAPSHOT 54

Monte del Gozo

HATTRICK VOOR DE PAUS? 61

Galicië

DE EURO-HERINNERING 63

Portomarín

DE HEUVELS AAN DE OVERKANT 70

Aguiada

ALS RIJKE JONGELING 75

Samos

MIJN SLAPIE DOKU HO 78

Cebreiro

SAN ELIAS VAN DE VERFKWAST 82

Villafranca del Bierzo

OP ZOEK NAAR HET VAGEVUUR 86

Villafranca del Bierzo

STOP THE PRESS! DRIE-EENHEID BESTAAT! 90

Ponferrada

DE DECONFITURE VAN DE OOIEVAAR 92

Rabanal del Camino

TUSSEN WOLKENFLARDEN 94

Astorga

HET KANNIBALISTISCH MOMENT 96

La Virgen del Camino

ELEKTRISCH CONTACT 98

León

DE TWILIGHT ZONE 101

De meseta

VOET SCHOPT MAN 104

Carrión de los Condes

TUSSEN TWEE WERELDEN 109

Castrojeriz

HOE ZWAAR WEEGT 'S WERELDS LEED? 113

Hontanas

DE VOLMAAKTE STOK 117

Burgos

HOMMAGE AAN BURGOS 122

Montes de Oca

ZIJ BREIT, HIJ ZIT 123

San Juan de Ortega

PAZ Y CONFORMIDAD 124

Ermita de Valdefuentes

OP PRIVÉDOMEIN 129

Belorado

EEN GEMEENSCHAP ON THE ROAD 131

Santo Domingo de la Calzada

DE NIEUWE RELIKWIEËN 135

Santo Domingo de la Calzada

DE WEG NAAR WASPIK 137

La Rioja

GEURDIEFSTAL 141

Logroño

SINT EN PIET GAAN OP DE VUIST 143

Logroño

BEELDRELIGIE 146

Estella

PABLITO 148

Cizur Menor

DE CAMINO: FREE FOR ALL 151

Pamplona

GOD IN SPANJE 154

Roncesvalles

DON JAVIERS PROCRUSTESBED 156

Saint Jean-Pied-de-Port

MADAME DEBRIL IS MOE 159

Ostabat

IK GA M'N EIGEN BAAN 162

Lesperon/Labouheyre

ALS HOND 165

Moustey

IN DE VALLEI DER VERGETEN WERELD 168

Gradignan

DE DIAKEN EN DE SECRETARESSE 171

Gradignan

LE CHEMIN, C'EST MOI! 175

Bordeaux

DE FRANSE SLAG 178

Blaye

DAT IS ONS PRAKTISCH IDEEAAL 180

Saint Ciers-sur-Gironde

BRUININGSFACTOR 12 184

Pons

HET HUISKAMERGEVOEL 188

Saintes

DE BRANDENDE KWESTIE: WAAR IS DE HEL VAN

VROEGER? 190

Saintes

OPKOMST EN NEERGANG VAN HET ANGELUS-LUIDEN 195

Brizambourg

C'EST UNE RATATOUILLE! 198

Aulnay

MIJN PSYCHOMACHIE 202

Mazières-sur-Béronne

KOLONEL WIEMES PANTHEON 204

Château Les Ouches

CHEZ LE MARQUIS DE LA COSTE-MESSELIÈRE 207
Ligugé

MATER MONASTERIORUM 211
Lusignan

AAN DE BINNENKANT VAN JE HOOFD 214
Blois

GEEN DANK 216
Beaugency

VERLOS ONS VAN HET BUKKEN 219
Bazoches-les-Gallerandes

GEDACHTEN IN DE BENENWAGEN 224
Parijs

ALS BOERENLUL 229
Senlis

GOD IN FRANKRIJK 232
Notre-Dame d'Ourscamp

LOVEN EN BIDDEN 235
Noyon

HET CONCERT DES LEVENS EN ZIJN PROGRAM 238
Noyon

'GODIN REDE' WIL EEN ALTAAR 242
Ham

PELGRIMS EN PATERS 246
Saint-Quentin

ALS RATTENVANGER 248
La Roue qui Tourne

DE PRAKGRENS OVER 250
Cambrai

IEDER STADJE EEN ANDER SCHATJE 251
Hainaut

GOD IN BELGIË 254
Gent

TABLEAU DE LA TROUPE 259
De Westerschelde

EEN MENS IN HET DIEPST VAN ZIJN GEDACHTEN 264
Bergen op Zoom

GOD IN NEDERLAND 266

Bergen op Zoom

DE CAMINO ALS CASCORITUEEL 272

Tholen

‘DAT DEUGT NIET!’ 275

Oudenbosch

HERINNERINGEN AAN HET FRONT 278

Alblasserwaard

TOB NOOIT 281

Amsterdam

ALS CARMIGGELTMANNETJE 282

Voorwoord

DE CAMINO IN ONZE TIJD: VAN LIJDENSWEG NAAR PRESTATIETOCHT?

In de moslimwereld blijf je, na je bedevaart naar Mekka, je hele leven met trots de titel *haji* voeren. Dat geeft aanzien, maar het betekent ook nog iets anders: door je pelgrimage heb je een beslissende verandering ondergaan en ben je voor- goed een ander mens geworden.

Iets dergelijks geldt ook voor de christelijke bedevaart naar Compostela. De *camino de Santiago* heeft zich door de eeuwen heen steeds opnieuw aangepast aan de wensen van de tijd. Maar één ding bleef: ook het afleggen van deze pelgrims- weg betekent een verandering. Een metamorfose die je maar eenmaal in je leven kunt ondergaan.

Daarom heb ik me, nadat ik in 1989 de pelgrimstocht maakte waar dit boek over gaat, tot het uiterste verzet tegen de aanvechting om het nog eens over te doen. In '89 maakte ik de tocht, om redenen die ik in het begin van het boek uit- leg, in omgekeerde richting. Ik liep van Santiago naar mijn woonplaats Amsterdam, en zou dus kunnen zeggen dat ik de 'echte' tocht nog te goed heb. Toch nam ik me voor die verlei- ding te weerstaan. Ik ken 'caminoverslaafden' die de tocht al zo vaak hebben gemaakt dat ze in islamitische termen *haji haji haji* zouden zijn – dat leek me niks.

Een bekentenis

Een andere kwestie is of ik door die pelgrimage eigenlijk wel zo erg veranderd ben. Ik was daar ten tijde van mijn tocht hele- maal niet op tegen. Er waren genoeg dingen in mijn leven die ik eigenlijk wel anders zou willen aanpakken. Het leek me prima om helemaal gelouterd 'als een ander mens' terug te komen.

Maar toen ik terug was, merkte ik daar niet zoveel van, en na een tijd begon ik me af te vragen: deugde dat eigenlijk wel? Was ik wel een echte pelgrim geweest? Het was al een beetje raar dat ik niet in God geloofde en de verkeerde kant op liep – en nu ook dit nog! Het leek me maar het beste om het niet te veel aan de grote klok te hangen.

Maar nu er zo'n lange tijd verlopen is, moet de waarheid maar eens aan het licht. Ik beken: ik ben niet erg veranderd. Wat ik aan verandering te melden heb, is geen grootse omwenteling in mijn bestaan, maar hoogstens wat kleine dingetjes – inzichten uit oma's kruidenkeuken die het leven wat simpeler maken, en mij misschien wat aangamer in de omgang. Ik noem er een paar:

Blijf doorlopen. Bekommer je niet om wat je allemaal nog aan moeilijkheden wacht op je pad. Het gaat altijd om de eerste stap. Als je die maar zet, gaat verder alles vanzelf.

Verwelkom het onvoorziene. Verdwaald? Uitgekomen op een andere route dan gepland? Minder hard opgeschoten dan de bedoeling was? Niks aan de hand. Dan maak je weer iets mee dat je anders nooit zou zijn overkomen.

Na regen komt zonneschijn. Rustig doorlopen en je merkt: achter de wolken schijnt altijd de zon.

Het is zalig te ontvangen. Ja, ook 'zalig' in de betekenis van: oké. Je komt onderweg altijd mensen tegen die je helpen of die je iets geven. Met gratie ontvangen zonder meteen iets terug te willen doen, is een kunst die wij in onze geëconomiseerde samenleving bijna zijn verlerd. Waarom zou je meteen de rekening willen vereffenen? Doe een andere keer iets aardigs voor een ander.

osm bestaat niet. Iedereen heeft een beeld in zijn hoofd van 'Ons Soort Mensen'. Die osm zijn de mensen waar jij bij hoort – de goeie, vertrouwde mensen. Onderweg blijkt dat onderscheid een slecht kompas. Je komt in contact met allerlei mensen die normaal ver buiten je gezichtskring zouden blijven. Vaak mensen die iets voor je over hebben. Of met wie je dingen gemeen blijkt te hebben.

Alles bij elkaar heeft Compostela gemaakt dat ik de dingen een beetje meer neem zoals ze komen. Het gevoel onderweg te zijn. Steeds één stap zetten en weten dat je verder niks hoeft te doen om goed of zinvol ' bezig te zijn'. Proberen aan te sluiten bij wat het leven met je voor heeft in plaats van alles steeds naar je hand te willen zetten. Durven vertrouwen op intuïtie.

Dat ik zelf probeer vast te stellen wat Compostela mij gebracht heeft, is tekenend voor de camino in onze tijd. Vroeger stond de opbrengst vast: een 'aflaat' waarmee je na je dood in een vloek en een zucht het vagevuur kon passeren. Een voor-schot op de metafysische loutering die je dan nodig had. In onze tijd is de opbrengst persoonlijk geworden: wat vind je zelf dat je eraan hebt gehad?

Dat betekent ook dat die opbrengst van persoon tot persoon zal verschillen. Zelf ben ik iemand die hard werkt, altijd maar lijstjes maakt, stapels heeft liggen en ideeën heeft die zo nodig moeten worden uitgewerkt. Ook ben ik nogal geneigd – misschien een sociologische vakafwijking – om mensen in hokjes in te delen. Voor mij kon het dus geen kwaad te leren hoe je een beetje moet onthaasten, en te ervaren dat het met dat verschil tussen wel en niet o.s.m. wel meevalt.

Bij een bevriend zakenman die kort voor zijn pensioen naar Compostela liep, lag het weer anders. Hij ontleende er een grote voldoening aan dat mensen hem onderweg 'als een clochard bejegenden', vertelde hij. Hij had het gevoel dat hij als pelgrim 'van de bovenkant naar de onderkant was gegaan'. Dat had hem bescheidenheid bijgebracht. Wat mooi uitkwam, want na zijn carrièresucces wilde hij als goed katholiek graag deemoedig zijn pensioen in.

Ik vond het imposant en was een beetje jaloers. Hij wel! Of zou hij diep in zijn hart misschien ook een beetje twijfelen aan die blijvende metamorfose? Als zakenman doe je er in dat geval verstandig aan je mond te houden. Stel je voor dat je die hele tocht voor niks hebt gemaakt, dan is je hele investering naar de maan! Die deemoedigheid stond als target in de planning en moest er dus komen.

Dat is ook helemaal niet zo gek, want zelfs voor niet-zakenmannen geldt dat zo'n pelgrimstocht weliswaar een tijdelijke ontsnapping is uit een druk en economisch bestaan, maar er toch niet los van staat. Zo'n tocht moet je uitgebreid organiseren en op je portemonnee en je agenda veroveren. Het gaat hier om *super-quality time*. Een pelgrimstocht is *mega-leisure*, maar tegelijk een mega-investering in een metamorfose die hopelijk een beter mens van je zal maken.

In het geval van mijn vriend de zakenman bestond de *pay-off* uit bescheidenheid en nederigheid, in het mijne uit ont-haasting en meer vertrouwen op intuïtie. Het lijkt erop dat de 'opbrengst' van Compostela, nu de camino persoonlijk is geworden, bestaat uit datgene wat je 't minst was en het liefst zou willen zijn.

Wat de camino ons biedt: eerst zekerheid, nu vrijheid

Ik denk dat pelgrims in de camino altijd al hebben gezocht wat ze in het dagelijks leven het meest ontbeerden. Die veronderstelling kan ons helpen begrijpen hoe en waarom de motivaties om te pelgrimeren door de eeuwen heen zijn veranderd.

In de middeleeuwen zochten pelgrims verlichting van de vele onzekerheden waarmee de mensen te leven hadden. Je had toen niet veel te kiezen: zowel hier als in het hiernamaals moest je maar afwachten wat de Almachtige met je voorhad. Een bedevaart was een uiterste middel om enige invloed uit te oefenen op je lot via een soort schuldenregeling met God, waarbij de heilige Jacobus als agent optrad.

Later hebben we ons meer zekerheden verschaft, we zijn veel meer meester geworden over ons eigen bestaan. Wanhopige deals met het opperwezen zijn niet meer zo nodig. Maar die sterk toegenomen maatschappelijke en economische zekerheid heeft ook een prijs: we hebben het druk, verwaarlozen onze kinderen, raken overspannen en worden geleefd door onze agenda.

Gelukkig biedt de camino ook nu een uitweg. Toen we even niet opletten omdat we te hard bezig waren met onszelf en met het up-to-date houden van ons netwerk, heeft hij zich soepeltjes aangepast aan onze nieuwe behoeften. Tegenwoordig stelt de camino ons juist in staat om tijdelijk met minder zekerheden te leven. Wat hij nu voor ons in petto heeft, is: vrijheid!

Eigenlijk gaat het om een hele serie vrijheden, en daarbij doel ik op 'vrijheid' in de dubbele betekenis van het Amerikaanse begrip *freedom*. In 1941 hield de Amerikaanse president Franklin Roosevelt zijn beroemde 'Four Freedoms'speech. Twee van die vrijheden zijn positieve verworvenheden: vrijheid van godsdienst en van meningsuiting. De andere twee zijn negatief geformuleerd: gevrijwaard zijn van gebrek en van vrees.

Ook de tocht naar Compostela biedt zowel 'positieve' als 'negatieve' vrijheden. Positief is de vrijheid van expressie en gedachten. Als pelgrim hoef je maar één ding: lopen. De rest is facultatief. Hoe je je kleedt, met wie je loopt, wat je zingt, wat je denkt – het is allemaal vrij. Voor middeleeuwse pelgrims 'werkte' het alleen als ze alles precies volgens het boekje deden. Dat gold voor de heilige plaatsen die ze aandeden en de rituelen die ze daar verrichtten, maar ook voor de gedachten die ze daarbij koesterden.

Als hedendaagse pelgrim ben je vrij in je gedachten – en de grootste vrijheid ervaar je als je helemaal nergens aan hoeft te denken. Gevrijwaard zijn van denken is een van de 'negatieve' vrijheden van de pelgrim die ik hieronder bespreek. De andere zijn vrijwaring van keuzen en vrijwaring van tijdgebrek.

Vrijwaring van denken

Onlangs viel mijn oog op een nieuwe loot aan de tot in de hemel reikende bonenstaak van counselingbureaus en persoonlijke-groEICursussen. Een *personal coach* biedt begeleide

‘wandel- en reflectietochten’ aan, waarbij wordt ‘stilgestaan’ bij vragen als ‘wat wil ik echt met mijn leven’ en ‘maak ik maximaal gebruik van mijn talenten’.

Een personal coach die met je stilstaat bij levensvragen – als er iets niet opschiet, is dat het wel! Het kostte mij op mijn pelgrimstocht al moeite genoeg om de personal coach in mijn eigen hoofd het zwijgen op te leggen. Dat was een vervelend ventje dat iedere avond voor het slapen gaan begon te zeuren over die metamorfose – of daar nog wat van kwam. Wat zou straks de oogst zijn van mijn tocht? Hoe zou ik daarna als een heel ander mens verder leven? Vragen kon-ie goed, die coach, maar antwoorden ho maar.

In het begin van mijn tocht, die zich in mijn geval in Noord-Spanje afspeelde, had ik nog weinig last van zulke gedachten. Daar was eenvoudigweg geen tijd voor: het Spaanse deel van de camino is bezaaid met monumenten, verhalen en memorabilia die voor de pelgrim van betekenis zijn. Ook loop je er om de haverklap andere pelgrims tegen het lijf. Eigenlijk heb je het op dat traject gewoon drúk. Pas in Frankrijk zag dat mannetje in mijn hoofd zijn kans schoon, vooral toen ik voortstapte door het Ile-de-France, met zijn traag dalende en stijgende asfaltlinten door het uitgestrekte niks.

Maar ik weet ook nog precies wanneer ik erin slaagde mijn ingebouwde personal coach het zwijgen op te leggen. Op een avond in Bazoches-les-Gallerandes, zo’n dorpje dat niet door een kerk maar door een silo wordt gedomineerd, legde ik me te slapen in het plaatselijke hotel. Maar eerst nog even mijn dagboek bijwerken. Eens even kijken, wat had ik vandaag allemaal bedacht?

Met moeite zetten mijn hersens zich in beweging. Mijn ogen gleden langs het eenpersoonsbed en het afbladderende behang, bleven even haken aan de uit het lood hangende wastafel, maar dat was het enige wat er gebeurde. Ik had die dag simpelweg aan niets gedacht. Ik was de voorafgaande dagen al zoiets gaan vermoeden, maar nu wist ik het zeker: mijn

gedachten waren aan een voortschrijdende verdwijning ten prooi!

Toen vond ik dat een beetje merkwaardig, maar later wende ik eraan en uiteindelijk ben ik eraan verknocht geraakt. Ik ben nog steeds een toegewijd wandelaar, en op langere tochten denk ik vaak een groot deel van de dag aan niets. Vroeger was dat heel anders. Toen piekerde ik tijdens het wandelen heel wat af over levensproblemen in het verre Amsterdam. Maar sinds Compostela is dat afgelopen – *miraculo del camino!*

Nu is het ook weer niet zo dat ik hersendood door de velden stap. In bepaalde delen van mijn brein is het een drukte van belang. Er is een automatische piloot in werking, die alles regelt wat voor de voortbeweging nodig is. In andere hersenkwabben wordt geregistreerd dat er vogeltjes zijn die mooi fluiten en dat er vergezichten voorbijtrekken. Maar is dat een vorm van denken? Volgens mijn vriendin Marian niet. Zij is fotograaf en ze zegt: ‘Kijken verdringt het denken. Als je kijkt, dan denk je nog niet. Denken komt daarna pas. Je kunt ook kijken, horen, ruiken en voelen zonder te denken.’

Ik geloof dat ze gelijk heeft. Als ik aan het wandelen ben, is de hersenafdeling waar normaal gesproken alle grote en kleine besluiten worden genomen die een mens in zijn netwerk overeind houden, in diepe rust verzonken. Dat deel van de hersenpan ligt er even verlaten bij als het Ile-de-France in de herfst. Of misschien kan ik het beter vergelijken met een veld vol lupine of koolzaad – gewassen die een boer periodiek aanplant om zijn akkers nieuwe lucht en vruchtbaarheid te geven. Verder leveren ze niets anders op dan mooie bloemen en lekkere geuren.

En als ik deze vergelijking van ons hoofd met een akker nog wat verder mag doortrekken: we hebben tegenwoordig meer dan ooit behoefte aan zo’n periodieke groenbemesting. De grond van onze hoofdakker raakt immers veel sneller uitgeput dan vroeger. Door de enorme variëteit aan oogsten die er wordt verbouwd, en door het tempo waarin de gewassen

tot rijping worden gebracht, ervaren wij een grote gelukzaligheid als er eens een tijdje rust en leegte heersen. *Solvitur ambulando*, las ik bij Bruce Chatwin – een uitspraak van Kierkegaard. Dingen lossen zich vanzelf op als je wandelt. In het Oosten hadden ze dat al lang bedacht, maar wij hebben het nu harder nodig dan ooit.

Ik kan dit allemaal heel overzichtelijk opschrijven, maar toch is het voor mij iedere keer weer een verrassende ervaring dat ik op een wandeltocht het grootste deel van mijn alledaagse gedachten helemaal niet nodig blijkt te hebben. Het is een gevoel dat veel reizigers goed bekend is op materieel gebied: alles wat je nodig hebt, past in een rugzak. Je huis, je auto, je vrouw en je computer, die blijkt je allemaal te kunnen missen als kiespijn. Op gedachtegebied geldt hetzelfde. In het begin loop je nog ijverig na te denken, omdat je dat zo gewend bent, maar na een tijd merk je dat je ook het grootste deel van je gedachten thuis kunt laten.

Wat voor ons denken geldt, gaat ook op voor het maken van keuzen. Op ieder gebied van het leven rijst het aantal keuzemogelijkheden de pan uit. Dag na dag zijn we bezig ons een pad te hakken door een woud van keuzen. We kunnen tegenwoordig in hoge mate ons eigen lot bepalen, maar welk lot zullen we vandaag eens kiezen? Die vraag vermoeit en verwacht ons. Sommige psychotherapeuten verklaren de toename van het aantal depressiegevallen onder jongeren uit dit bombardement van keuzemogelijkheden. Maar op een pelgrimstocht valt er niks te kiezen. Doorstappen moet je, verder niks. Misschien is een pelgrimstocht daardoor een prima antidepressivum.

'Freedom's just another word for nothing left to lose', zong Janis Joplin. Hoe minder je meeneemt aan spullen, gedachten en 'keuzemomenten', hoe meer vrijheid je deel zal zijn. Daarom is op pad gaan met een personal coach het domste wat je kunt doen. Niet alleen omdat je jezelf dan opscheept met een of andere zemelende slijmjurk, maar ook omdat je je daarmee de gelukzaligheid van het *dolce pensare niente* ont-

zegt. Moet je tóch weer iets. Zit je net als je middeleeuwse voorgangers toch weer vast aan het ‘heilig moeten’. Aanvaard liever het geschenk van hedendaags Compostela: vrijwaring van een teveel aan keuzen en bevrijding van een overmaat aan gedachten.

Vrijwaring van tijdgebrek

Het vrijheidsgevoel van de pelgrim heeft ook iets te maken met het verloop van de tijd. Ik merk dat als ik samen met anderen een wandeling maak. Vaak blijkt dan dat ik langzamer loop dan de rest van het gezelschap. Vreemd vindt men dat: ik ben toch een lange-afstandswandelaar? Maar dat is het hem nu juist! Wie voor een paar maanden op pad is geweest, heeft geleerd zich te baden in een zee van tijd. Dat felbegeerde goed is dan opeens van zijn schaarsheid ontdaan.

Tijd is de afgelopen eeuw steeds ‘duurder’ geworden. Het arbeidsethos heeft zich over ons hele bestaan uitgebreid, inclusief ons sociale en emotionele leven en onze vrije tijd. Ook onze jeugd en onze oude dag slibben steeds verder dicht met allerhande vormen van tijdbesteding. Tijd is daardoor steeds verder ‘opgewaarderd’. Van lieverlee kunnen we ons nauwelijks meer voorstellen dat een mens tijd zou kunnen ‘overhouden’ of over de balk zou kunnen smijten. We smachten naar een devaluatie van de tijd en een minder overspannen tijdmarkt.

Dat ik hier economische termen gebruik, is opzettelijk. Tijd is ons meest schaarse bezit, want de ons toegemeten tijd is een onvervreemdbaar goed. Het is een volstrekt persoonlijk bezit – een van de weinige die door een godswonder niet kunnen worden gekapitaliseerd, vermarkt en overgedragen. Natuurlijk kunnen we onze tijd verkopen of tijd besparen. We kunnen zelfs tijd ‘doordraaien’, maar dat wordt al moeilijker. Wat we niet kunnen is tijdrechten verhandelen of tijd bijkopen.

Vroeger kon dat wel. Waar? Onder andere op de pelgrims-

route naar Compostela. Wie na aankomst een aflaat verkreeg, 'kocht' daarmee extra tijd – begeerlijke tijd – in de hemel. Tegelijk kocht hij niet-begeerde tijd af: de tijd die hij later in het vagevuur zou moeten doorbrengen.

Tegenwoordig 'koop' je met je tocht naar Compostela geen extra tijd in de hemel meer. Wel heb je als pelgrim het gevoel dat er iets aan de hand is met de tijd in het hier en nu: die lijkt langzamer te lopen dan normaal. Je zwemt in de tijd, zoals Oom Dagobert in de florijnen. Dat is een van de speciale genoegens die Compostela voor ons in petto heeft: met tijd smijten schenkt ons een bijna pervers genot.

In tijdsopzicht vormt de pelgrimage naar Compostela een veel groter contrast met ons alledaags bestaan dan die naar bijvoorbeeld Lourdes. Voor Lourdesgangers telt vooral de bestemming: bij de heilige Bernadette hopen ze door effectief handelen concreet resultaat te boeken. In dat opzicht verschilt hun reis niet zo erg van hun normale leven. Wie naar Lourdes reist, weet wat hij wil. Wie naar Santiago trekt, maakt zich juist los van begrippen als efficiëntie en effectiviteit. Vaak weet hij juist niet wat hij wil, maar gaat hij op pad om daar achter te komen.

Flexibiliteit van de camino

Zondag 25 juli 2004. In dit Heilig Jaar ben ik opnieuw in Compostela. De naamdag van de heilige wordt gevierd met een groot vuurwerk rond en vanuit de kathedraal. Het gebouw lijkt *flak* af te vuren op een doelwit in de hemel. *Ta-ta-ta-ta-tak!* Bij ieder salvo verdwijnt het beeld van Jacobus dat tussen de twee torens de gevel bekroont, achter dikke wolken van roze en paars. Maar als de rook optrekt, staat daar steeds weer dat vertrouwde silhouet.

Zo heeft Santiago ook door de eeuwen heen standgehouden. Soms lange tijd aan het oog onttrokken, maar altijd onverstoorbaar en met een gezond oog voor 'marketing', zodat hij steeds een comeback wist te maken. De flexibiliteit van de

camino is onovertroffen: keer op keer wist hij zich aan te passen aan nieuwe geloofs- en gemoedsstemmingen.

Hoe kreeg de camino dat voor elkaar? Het antwoord ligt in de naam besloten: het is de 'weg van Santiago'. Naar andere pelgrimsoorden laten pelgrims zich varen, rijden of vliegen. Maar Santiago betekende voor de meeste pelgrims een lange reis over land naar *Finis Terrae*, 's werelds eind. Het woord 'pelgrim' is niet toevallig afgeleid van *peragrinus*: iemand die door de velden trekt.

Santiago is: 'ervoor gaan', letterlijk. En dat is iets dat mensen in alle tijden en op alle plaatsen heeft aangesproken. Jezus zei: 'Ik ben de weg.' Augustinus beaamde: 'Gelovigen zijn pelgrims op weg naar de hemelse stad, zonder zekerheid daar ooit aan te komen.' Lao-tse noemde het leidend beginsel van zijn leer 'Tao', de Weg.

Door dat 'ervoor gaan' heeft Santiago zich weten te bevrijden uit de middeleeuwse sfeer van boetedoening en onderdanig gesmeek waarin pelgrimsoorden als Lourdes, Kevelaer en Medjugorje zijn blijven steken. Wie de reis naar Compostela aanvaardt, toont juist zelfvertrouwen en autonomie.

Hoezeer de camino 'met zijn tijd is meegegaan', blijkt niet alleen als je de hedendaagse pelgrimage vergelijkt met die uit de middeleeuwen. Ook in de kleine twintig jaar die verstreken sinds ik mijn pelgrimstocht maakte, zijn opmerkelijke veranderingen te zien.

Het pelgrimswereldje waarin ik in 1989 verzeild raakte, was klein en overzichtelijk. In 1980 had Hans Annink de Santiago-revival in Nederland ingeluid met zijn boek *Een late pelgrim op de melkweg*. De eerste nacht lag hij al met pijnlijke voeten – hij had geen goede schoenen – te kleumen in een lekkend tentje in Duitsland; later werd het er niet lolliger op. Ik herinner me ook een wat oudere ex-marineofficier met een constant gepijnigde gelaatsuitdrukking die de tocht al in 1978 had gemaakt. Dat waren toen legendarische pioniers – haast mythologische figuren, die konden rekenen op ademloze bewondering.